

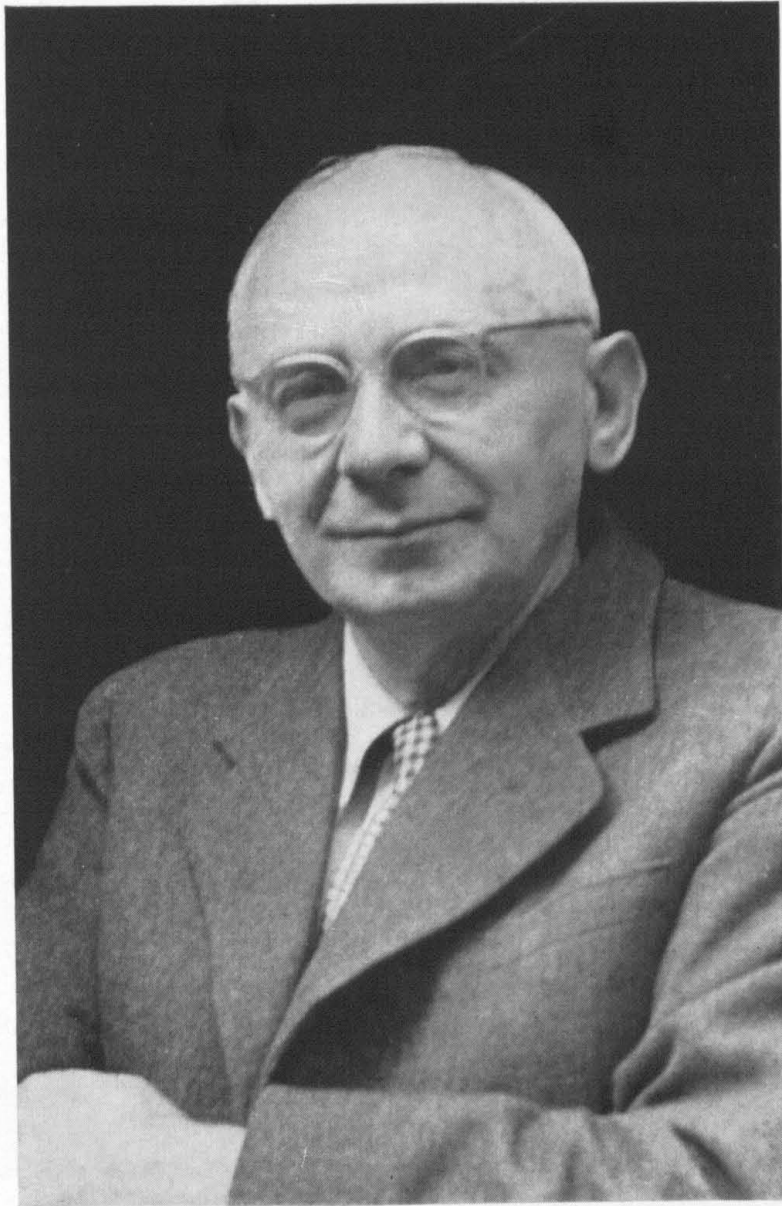
Citation:

P.C.A. Geyl, Levensbericht P.N. van Eyck, in:
Jaarboek, 1954-1955, Amsterdam, pp. 302-311

HERDENKING
VAN
PIETER NICOLAAS VAN EYCK
(1 October 1887—11 April 1954)

Voor ik, mijnheer de Voorzitter, de uitnodiging van het Bestuur om Van Eyck in ons midden te herdenken kon aannemen, heb ik bij mijzelf ernstige bedenkingen moeten overwinnen. Hij en ik waren in onze jeugd — van 1904 af, toen wij beiden zestien waren — elkaars beste vrienden. Die vriendschap heeft ons door heel ons leven vergezeld, maar wij merkten in onze omgang al heel spoedig, in meningsverschillen en botsingen, dat wij de dingen der wereld met verschillende ogen zagen, en op den duur, naarmate onze persoonlijkheden zich vormden en bewust werden, wisten wij, dat wij elkaar in zekere diepe overtuigingen, of misschien moet ik het zó zeggen, dat *ik hem*, in wat voor hem het hoogste was, niet volgen kon.

In zijn herdenking van Albert Verwey in het *Leids Universiteitsblad* herinnert Van Eyck — in 1937 dus — aan diens rede *Droom en tucht*, van 1908, en haalt daaruit de conclusie aan, „dat er tussen de Droom van de Poëzie en de Tucht van de Wetenschap geen tegenstrijdigheid bestaat”. Dat is een gedachte die inderdaad die beiden verbindt, en een gedachte die ook mij veel zegt, inderdaad reeds zeide toen ik, net als Van Eyck, die rede in de Leidse Aula, zesenvestig jaar geleden, hoorde uitspreken. Maar voor Van Eyck werd op den duur het diepste dat Verwey in leven en schrijven bewogen heeft: de drift naar het Eeuwige. Hij citeert het gedicht waarin Verwey, in 1934, de pas gestorven Stefan George aanspreekt, en, hem verbindende, in de allerhoogste sfeer, met Spinoza, hun beider steun inroept in de strijd tegen de betrekke-

P. N. VAN EYCK
(1 October 1887—11 April 1954)

lijkheid, op aarde en in zijn stof. Hier openbaart zich inderdaad een nog meer betekenende verwantschap tussen Van Eyck en zijn vereerde voorganger en oudere vriend — meester zal ik niet zeggen, want Van Eyck heeft zijn zelfstandigheid niet alleen altijd beklemtoond, maar wel zeer zeker zijn levenshouding zelf met moeite en nood bevochten. „Voorbestemd” leek ze hem niettemin, toen hij ze bereikt had en daarmee zich zijn verwantschap met Verwey helderder bewust werd.

Een meer betekenende verwantschap, en waar ik buiten sta en altijd gestaan heb. In ons later leven heeft dus, bij alle duurzame vriendschap, een echt geestelijk contact tussen hem en mij niet kunnen bestaan. Ik zou mij hebben moeten verontschuldigen als mij gevraagd was in Van Eyck de dichter-denker-mysticus te herdenken. Maar Van Eyck en de wetenschap, op dat thema kan ik mij in deze kring concentreren — dat moèt ik zelfs —; en natuurlijk heb ik bovendien de mens Van Eyck, zo ik in hem al niet wat hem het kostbaarst was kon peilen, toch over grote levensgebieden intiem gekend.

* * *

P. N. van Eyk (hij nam de c oorspronkelijk in zijn naam als auteur) werd 1 October 1887 te Breukelen geboren. Hij bracht zijn jeugd door, niet alleen in bekrompen, maar in zeer moeilijke en pijnlijke omstandigheden. Zonder steun van een bemiddelde dame, die zijn begaafdheid erkende, had hij het gymnasium niet kunnen aflopen (hij was in Den Haag eerst bij een christelijk onderwijzer in huis, later woonde het gezin er) en nog veel minder studeren; — hij deed trouwens staatsexamen van uit de vijfde klasse, in 1906. En ging toen rechten studeren, ofschoon zijn grote hartstocht, reeds in die jaren literatuur was! De brieven die ik van 1904 af van hem bezit, gaan over niets anders. Men staat versteld van de belesenheid reeds van de zestienjarige en van zijn driftige ijver om meer, en meer, te lezen, Nederlands, maar ook Frans en Duits en Engels, weldra Italiaans, en dan ook Latijn en Grieks; om de wereldliteratuur te vermeeste-

ren en in 1910 in ons land de literaire revolutie te ontketenen die hem van de leiband van de Nieuwe Gidsers zou moeten verlossen.

Waarom dan de rechtenstudie? Omdat hij ervan overtuigd was dat de letterenstudie zoals zij aan de Universiteit bedreven werd, dodend was voor alle waar literair gevoel. „100.000 regels Middelnederlands!” ik hoor het hem nog zeggen, „welk literair gevoel kan dat overleven!” Rechten liet hem op zichzelf onverschillig, maar het was tenminste geen directe aanslag op het literair gevoel. En zo werden zijn studiejaren, totdat hij eindelijk, door de maatschappij gedreven, met de hulp van een repetitor zich door zijn examens sloeg, een periode waarin hij met groter vrijheid dan tevoren las en las en las, dichters, en romanschrijvers, en filosofen, werken óver hen ook, en over kunst en muziek, en zich op die wijze bekwaamde voor wat hij van meet af aan als zijn taak beschouwde: literator worden, criticus, weldra ook dichter.

Steeds onder de meest drukkende financiële zorgen. Meer dan eens verontschuldigde hij zich over het uitblijven van een brief met geldgebrek: hij kon de vijf centen voor een postzegel niet bij elkaar brengen. Maar zijn taak verloor hij nooit uit het oog. „Ik ben hard aan 't werk.” „Ik heb gewerkt als een bezetene.” „Ik kom slaap te kort omdat ik aan één stuk door werk.” Zulke uitingen liggen over de brieven verspreid. Gewoonlijk was het plichtsgevoel, of een gevoel van roeping, dat hij inriep. „Wij hebben een taak!” schreef hij mij dan vermanend: „werk! werk!” Wat hem betreft, hij wilde op zijn sterfbed kunnen zweren dat hij de talenten hem geschonken vermeerderd had naar behoren. Maar ondertussen vervolgde hem een martelend gevoel van onvoldaanheid, van onwennigheid tegenover het leven, van leegte en wanhoop vaak. Baudelaire was de schrijver waarin hij die stemmingen met wellust terug vond. Reikhalzend naar absolute schoonheid en zich beloerd voelend door afzichtelijk vuil, wars van compromissen, fel in zijn oordeel, hevig en onverdraagzaam, zo was hij. Zijn gezondheid wankelde onder dat alles. „Vreselijke hoofdpijnen, gesuis in zijn oren, rukken door zijn hoofd, plotselinge lichtslagen, geen eetlust, erg nerveus, pijn in heel zijn kaak”, zo

beschreef hij mij zijn toestand in de zomer van 1908. En geen ander geneesmiddel wist hij dan lezen — voor wandelen was hij „te zwak” — lezen, lezen, lezen, tot diep in de nacht, dan vergat hij zijn kwalen.

Een ontspanning trad in met zijn verloving, het volgend jaar. Het geluk dat hij bij haar die in 1914 zijn vrouw werd vond, stelde Van Eyck in staat, natuurlijk zonder dat zijn aard veranderde, de mogelijkheden van confirmatie en harmonie die erin besloten lagen te verwezenlijken. Het was nu niet meer Baudelaire, noch Schopenhauer of Nietzsche; wel dreef de absolutistische neiging van zijn geest hem nog tot Péguy, en zelfs tot Charles Maurras, tot Dostojefski ook; maar het werd nu alles opgenomen in Plato en vooral Spinoza, om dan nog uit te vloeien in de christelijke mystiek.

* * *

Maar ik zou spreken over Van Eyck en de wetenschap. Heel zijn literatuur-lezen, waarin hij met zo'n hartstocht het leven en de diepere zin der dingen zocht, werd mee door een wetenschappelijke aanleg bepaald. En het was hetzelfde met muziek en kunst: voor beide was hij uitermate gevoelig, ten aanzien van beide waren hem, net als met de literatuur, zijn persoonlijke reacties en sensaties niet genoeg: daarmee gepaard ging de zucht tot weten en begrijpen. Hij las niet te hooi en te gras, hij las volgens plan, hij las daarenboven grondig en wist met zijn formidabel geheugen te onthouden niet alleen, maar te vergelijken en te verbinden. Dat hij de literair-historische opleiding aan de Universiteit gemist heeft, mag te betreuren zijn — hijzelf betreurde het naderhand wel, ofschoon het bekennen van ongelijk hem nooit gemakkelijk afging —; maar 't is in ieder geval een feit, dat de opleiding die hij zichzelf gaf, in breedheid die van de Universiteit ver te buiten ging en ze in degelijkheid evenaarde.

Trouwens waar het op aankomt, is een besef van het belang van wetenschappelijk, dat wil zeggen van objectief en ordelijk denken. In zijn reactie tegen de aanvankelijk door hem vereerde Van

Deysse en Kloos en tegen heel het bandeloos subjectivisme van de *Nieuwe Gids* kwam Van Eyck bij zijn pogen om literatuur niet alleen aan te voelen maar te verstaan daar al heel spoedig toe. Het was dit in de eerste plaats wat hem, al in 1907, naar verbinding met Verwey en *De Beweging* had doen zoeken, en die samenwerking, want dat werd het dra, versterkte ongetwijfeld zijn inzicht.

Aanvankelijk diende hem dan dat wetenschappelijk besef tot geraamte van zijn grote poëzie-kritieken. Die werden gedragen, in de eerste plaats zeker wel door zijn verering van de poëzie als een grote, zo niet de grote middelaar tussen het aardse en het eeuwige — een opvatting die buiten-wetenschappelijk is en filosofisch of religieus mag heten —; maar tevens door de strenge methodiek, de onverbidelijke zucht tot analyseren, doorgronden en verstaan.

Een eerste reeks van zulke studies over levende dichters begon in 1925 in *De Gids* te verschijnen. Ze werd ontijdig afgebroken door een hooggaande twist met de redacteur-secretaris Colenbrander. Het was geen tekort aan wetenschappelijkheid, het was eer de hoge, misschien te hoog gespannen ernst van die bijdragen, waardoor men aan *De Gids* wat huiverig tegenover zijn medewerking was komen te staan. In 1930 kreeg hij de kans om op eigen terrein, in het door hem met Gerretson en mij opgerichte tijdschrift *Leiding*, zijn werk te hervatten, en hij deed het met een breed opgezette, maar nooit voltooide studie „Een halve eeuw Noord-Nederlandse poëzie”, die met een formele wetenschappelijke geloofsbelijdenis begint. Tegenover het „ondanks de ondergang van *De Nieuwe Gids* nog altijd voortwoekerd en verwilderend subjectivisme” eist hij daar „de objectiefst mogelijke kennis van onze dichters” als „een onschatbaar middel zoowel tot het diepste genieten van hun gedichten als tot de zuiverste erkenning ook van eigen wezen en willen.” Al zijn kritieken in de twee jaargangen (want meer beleefde *Leiding* er niet) kenmerken zich door die zucht tot „doordringing”, zoals hij het hier ook noemt. Zij leidde hem tot de scherpste analyse, veelal psychologisch, in

een proza van de meest volstrekte cerebraliteit, dat van de lezer inspanning en geduld vergt.

Een treffend staaltje van zuiver wetenschappelijk onderzoek, hoezeer ook de conclusie waartoe hij geraakte aanvechtbaar moge zijn, gaf hij — na de *Leiding*-episode — in zijn verhandeling over het Wilhelmus; materie en methode zijn hier anders, er is een respectabele historische voorstudie merkbaar. Die studie verscheen bij gelegenheid van de Willem de Zwijger-herdenking in 1933, die tevens leidde tot zijn actie, samen met mij, tegen het door Colenbrander gepleegde plagiaat. En ook in die actie uitte zich zijn geloof in de onvervangbare waarde van gewetensvolle wetenschappelijkheid.

Het was dus een alleszins verantwoorde keuze, toen Leiden in 1935 Van Eyck beriep tot de juist door Verwey ontruimde leerstoel in „de Nederlandse letterkunde, hare geschiedenis en de aesthetische critiek” — want zo luidde de leeropdracht, gelijk hij niet naliet in zijn oratie in herinnering te brengen.

Van Eyck was, toen hij die oratie hield, juist achtenveertig jaar oud geworden. In 1914 en '15 had hij in Italië vertoefd en brieven voor de *N.R.C.* geschreven, voornamelijk toch zijn hart ophalend aan de Italiaanse kunst. Daarna had hij eerst enige tijd in Driebergen gewoond en zich aan zijn dierbare literatuur gewijd. Een korte periode als ambtenaar op een crisis-departement was gevolgd, en toen, in 1919, was hij door de *N.R.C.* naar Londen uitgezonden om daar, als mijn opvolger, het correspondentschap waar te nemen. Die zestien Londense jaren, die ik hier, om zo te zeggen achterna, vermeld, hebben inderdaad aan Van Eyck's ontwikkeling geen andere richting gegeven. Hij was, zoals dat in die gelukkige tijd aan de *N.R.C.* kon, een studeerkamer-journalist, in veel meerdere mate nog dan ik het geweest was. Het journalistieke werk heeft voor zijn vorming — anders dan voor mij — weinig betekend. Hij deed het, zoals hij ook ambtenaar geweest was, nauwgezet. De „moeilijke” stijl van zijn letterkundig prozawerk, waarop hij in diezelfde jaren met inzet van heel zijn hartstochtelijk willen zwoegde, wist hij in de krant te vermijden. Ik placht altijd te

zeggen dat hij twee pennen had, de literaire en de journalistieke. Natuurlijk kwamen ook in dit werk de kwaliteiten van zijn geest op velerlei wijzen tot uiting. Ook zijn neiging tot absoluut stellingnemen: zo bijvoorbeeld in zijn verheerlijking van het Iers nationalisme, een verschijnsel dat hem in de eerste jaren boeide zoals later niets meer in „het nieuws”. In het Engelse leven drong hij weinig door, ook in het literaire leven niet méer dan hij toch al langs de weg der boeken deed. Met heel zijn hart bleef hij, kosmopolitisch lezer, in de Nederlandse letterkundige beweging betrokken. *Leiding* was een krampachtige poging, die falen moest. De benoeming in Leiden opende voor hem een nieuw verschiep van actie, een nieuwe mogelijkheid van werken aan de oude taak, de verkondiging van de Nederlandse letterkunde en van de boodschap der poëzie.

Wat in de benoeming vooral opviel, was dat voor de tweede maal een dichter die leerstoel kwam bezetten. Niets haalde Van Eyck in zijn oratie met zo'n nadruk naar voren, en hij betoogde, niet dat de benoeming van een dichter met wetenschappelijke aanleg voordelen kan hebben, maar dat alleen de dichter-criticus de kunstenaars-ervaring bezit, zonder welke een zeker diletantisme, dat wil zeggen onwetenschappelijkheid, bij de literatuurbehandeling niet kan uitblijven. Het betoog lijkt mij een staaltje van dat absolutisme in zijn redeneertrant en gehele levenshouding, dat ik al meer heb aangeroerd. Het gaat uit van een beschouwing van het dichterschap als iets volstrekt unieks en onderscheidends, samenhangend met zijn conceptie van de poëzie, die ik zoëven al buitenwetenschappelijk noemde. Niemand zal de wetenschappelijk aangelegde willen uitsluiten, omdat hij dichter is; meer, niemand zal ontkennen dat hij ook juist door zijn dichter-zijn iets heel bijzonders kan bijdragen. Maar een verabsolutering van het dichterschap houdt daarbenevens wel degelijk ook een gevaar voor de wetenschappelijkheid in.

Dat Van Eyck aan dit gevaar niet altijd ontsnapte, was al gebleken, bijvoorbeeld, in die studie van 1930, „Een halve eeuw Noord-Nederlandse poëzie”. Hij begint daar met te verklaren dat

„Willem Kloos met zijn *Rhodopis*, Jacques Perk met zijn *Mathilde* de beweging inzetten, die een herleving niet alleen van onze taal-kunst, maar van ons heele cultuurleven bracht”. Hij gaat voort met de betekenis van die beweging te zoeken in het feit dat zij zich los maakte van wat de overheersende machten van ons volks-leven waren geweest, „kerk en maatschappij”. Alsof „kerk en maatschappij” zich zo maar lieten buitensluiten en alsof niet „ons heele cultuurleven” tal van andere impulsen ontving behalve die van een poëtische vernieuwing!

Heel anders, gelukkig, uit hij zich in de oratie. Onder de eisen die hij daar aan de literatuurbeschouwer stelt, bekleden die waar-aan alleen de dichter beantwoorden kan, wel een voorname plaats. Maar kennis en begrip van *alle* „grondslagen en voorwaarden” van letterkundige werken — „culturele, economische, maatschap-pelijke” — worden uitdrukkelijk vermeld, evenals „al hun aspec-ten en betekenissen: persoonlijke, soortelijke, nationale, algemeen menselijke”. En ten slotte ontwikkelt hij hier een indrukwekkend programma van arbeid tot diepere doordringing, waarachtiger be-kendmaking, van de werken der Nederlandse letterkunde, desnoods „polemisch”, tegen gangbare, altijd maar weer herhaalde misvat-tingen of oppervlakkigheden in.

Men mag vragen: wat is hiervan tot uitvoering gekomen? Het is gebleven bij een stuk of wat kleine studies, inleidingen, vóór-werk. Aan de grotere werken die hij aankondigde, over Gorter, over Hadewijch, over Leopold, heeft hij wel veel gewerkt, maar geen is ooit verschenen, hij heeft ze onvoltooid achtergelaten. Maar die kleine verhandelingen bewijzen voldingend het scherpe ver-nuft, de brede eruditie, de oorspronkelijkheid van die geest. De voornaamste zijn: drie artikelen in het *Tijdschrift van de Maat-schappij van Letterkunde*, 1938, 1939 en 1941, twee over Middel-nederlandse gedichten, over *Van der Feesten*, en over de proloog van *Die eerste bliscap van Maria*, het derde studies over Aarnout Drost; bovendien inleidingen tot de nieuwe uitgaven van Drost's *Hermingard van de Eikenterpen* (1939), van Gorter's *Mei* (1940) en van Limburg Brouwer's *Akbar* (1941). Het kenmerkende van

al dit werk is dat het inderdaad telkens, al wil hij soms ook hier te veel bewijzen, iets wezenlijk nieuws brengt. In alle wordt een stuk oudere literatuur, dat reeds door tallozen gecommenteerd was, in een licht gesteld, waardoor zijn rechte betekenis eerst duidelijk werd. Het is werk van literaire restauratie van het allerbest allooi. En in elke van die studies wendt Van Eyck zijn door eigen dicht-activiteit gescherpt aanvoelingsvermogen of compositie-inzicht aan, maar ook zijn filosofische kennis ofwel vertrouwdheid met de mystieke literatuur van alle tijden.

Dat een man van die begaafdheid, van die volledige overgave en brandende overtuiging, toegerust daarenboven met een zo uitgebreide en veelzijdige kennis, een bezielend docent moest zijn, zou men kunnen raden. Getuigenissen van Leidse studenten bewijzen dat hij het was.

Maar noch als zodanig, noch als wetenschappelijk schrijver, heeft hij zijn volle maat kunnen geven, eenvoudig door tijdgebrek. Hij was nog geen vijf jaar in Leiden, of de oorlog brak uit. Na de bevrijding was zijn gezondheid al zichtbaar geschokt. Zijn prikkelbaarheid, soms opgewondenheid waren daar symptomen van. En in Augustus 1946 kwam toen die wrede ziekte, die hem als een schaduw van zijn vroeger zelf deed voortleven, tot zij hem op 11 April 1954 wegsleepte.

Er zijn lichtpunten, ook in dit somber einde. Ten eerste dat hij in de oorlogsjaren enige van zijn mooiste gedichten had geschreven en in 't bijzonder dat machtig getuigenis van zijn mystiek levensgeloof voltooide, *Medousa*. Ten tweede dat de ziekte, die voor de omstanders zo pijnlijk was om aan te zien, hemzelf in een serene stemming liet — de voorafgaande prikkelbaarheid geheel verdwenen —, een stemming die blijkbaar uit dat levensgeloof opbloeide.

Hij kon zelf de plechtigheid van het ere-doctoraat dat de Universiteit van Amsterdam hem in 1947 verleende (hij was nog steeds enkel Meester in de Rechten), niet bijwonen. Zijn vrouw, die in de laatste jaren meer dan ooit voor hem betekende, nam de bul in ontvangst.

Wat onze Akademie betreft, wij herdenken in hem een van de bizonderste geesten wier namen ooit op onze ledenlijst hebben geprikt. Maar nergens heeft die slag van Augustus 1946 een belofte van vruchtbaar geestelijk verkeer zo in de knop gefnuikt. Hij was verkozen in de Maart-vergadering van dat jaar. In Juni is hij hier geweest om geïnstalleerd te worden. Hij heeft daarna geen enkele vergadering meer bijgewoond. Wij herdenken hem niet om wat hij voor onze kring, maar om wat hij voor de Nederlandse wetenschap en cultuur is geweest.

P. GEYL